

Snježan Hasnaš

Ante Jakšića 32, HR-10000 Zagreb
s.hasnas@mail.inet.hr

Psihoanaliza – između filozofije i pozitivizma psihologizacije

Sažetak

Psihoanaliza kao teorija, praksa i interpretacija nije se pojavila kao samo još jedan »izam« na početku 20. stoljeća, već i kao jedan bitan pomak od doista tradicionalističkog poimanja onog unutarnjeg u čovjeku spram vanjskog. Sam Lacan, u suvremenosti jedan od najpoznatijih teoretičara i interpreta psihoanalize, kaže da pristup koji bi odogonetnuo mjesto polazišta njenog istraživanja i definiranja »nije baš unutra, a ne zna se da li je izvana«. Ovim se željelo nagovijestiti da ona uporišta koje govore ne samo o psihoanalizi, već i o mogućem nalaženju (Lacan je nesklon pojmu istraživanje, smatrajući da psihoanalitička metoda ne istražuje, već nalazi) istih, iznose, pa i računaju s nekim nesigurnostima spram tradicije.

U vrijeme nastanka i prvih aktualnosti psihoanalize i Freudovog učenja, u filozofiji se gotovo istovremeno sve češće pojavljuju napori da se ljudska psiha i uopće psihologijsko oslobodi kauzalnosti i mehanicističkih određenja, s jedne strane, i da se istovremeno oslobodi predstave i kauzalnosti nečeg iracionalnog i beskonačnog, s druge strane. Nastojeći izbjeći nejasna određenja i suprotstavljanja duše i/ili psihe, filozofija sustavnije od E. Husserla nastoji sve izrazitije naglasiti čovjekovu unutarnjost kroz reinterpretaciju transcendentelnih iskustva subjektivnosti i intersubjektivnosti.

Individualna teorijska tvorba, međusobno teorijsko prožimanje, dodirne i razdvajajuće povijesno-teorijske i filozofijske točke ovih dvaju različitih, ali povremeno i komplementarnih ishodišta predmet su zanimanja i razmišljanja u ovom radu.

Ključne riječi

psihoanaliza, Sigmund Freud, Jacques Lacan, filozofija, Maurice Merleau-Ponty, vidljivo-nevidljivo, pogled gaze

Psihoanaliza nije samo jedan od pojmova koji se neumitno utisnuo u svijest suvremenosti, već je riječ i poduhvatu za zamašnim teorijskim, znanstvenim i kulturnim temeljem. Sigmund Freud, njezin, čini se, trajno osporavan i revitaliziran začetnik, previdio je nešto od toga u svojem često spominjanom tekstu *Budućnost jedne iluzije*. Iako u njemu većinom tematizira odnos religije i psihoanalize, on na kraju naglašuje značaj i domet znanstvenosti, kako uopće tako i u psihoanalizi. U tim njegovim razmišljanjima prividno je prisutna i određena slutnja sudbine discipline koju je utemeljio. No ipak samo prividno. Jer ipak, s druge strane, on jasno naznačuje značaj psihoanalize, i kao znanstvene metode i kao povijesne pojave u proučavanju čovjeka. U uvjerljivost psihoanalize on polaže toliko izvjesnosti da na kraju kaže da, iako ona nije iluzija, bila bi iluzija vjerovati da možemo negdje drugdje dobiti to što nam ona (psihoanaliza) ne može pružiti.

Što je Freuda potaklo na tako rezolutan stav da psihoanalizu situira i tamo gdje ona ne može pomoći? Sama psihoanaliza, njezina recepcija u Freudovoj suvremenosti prije svega i novi problemi čovjeka. Freud je prepoznao da u općepovijesnom i istraživačkom kontekstu psiholoških fenomena ne postoji

metoda analize koja bi smisleno odgovorila na zahtjeve vremena. Što je ono što je u njegovom vremenu bilo vrijedno poticaja koji bi doveli do pojave psihoanalize, odnosno koja je to nova povijesna situacija individualnih i socijalnih problema? Uz postojeće političke prilike njegove suvremenosti, vremena nastajanja psihoanalize (razdoblje pred Prvi svjetski rat), riječ je već o gotovo stoljeću ekspanzije građanske i kapitalističke kulture. Riječ je, s jedne strane, o pojavi novih sociopsiholoških i individualnih psiholoških problema. S druge strane, dolazi i do pojave iznimnih otkrića tog doba i njihova utjecaja. Djelo Charlesa Darwina, te npr. *Psihologija gomile* Gustava le Bonea, dobrim su djelom kao poticaj utjecala na Freuda. No, Freud ne želi nastaviti psihologističke i redukcioniističke metode natopljene pozitivizmom, te svesti osobni i socijalni život na psihizam bez dodira sa stvarnošću. Njegova metoda analize nije dakle introspekcijska, već obuhvatna u onome unutar i u onome izvan ljudskog, pri čemu on nameće shvaćanja nekih novih momenata koje on uvodi. Pritom on, dakle, repozicionira i reinterpretira neke, po njemu zastupljene momente osobnog i socijalnog, kao što su to nesvjesno ili nagoni. Ti su momenti otpočetak udarili toliko dubok pečat kao novi i revolucionarni termini analize da nesvjesno, na primjer, vjerojatno više nikad neće biti spominjano, a da se pritom ne dovede u vezu s Freudovim imenom. U odnosu na osporavatelje i pobornike, povijesno mjesto psihoanalize (zajedno s Freudom) ostaje stoga jedna nedovršena rasprava. Rasprava je to, koja je kroz vrijeme od kad je psihoanaliza nastala, sama prerasla novonastalu disciplinu i postala jedno od onih suvremenih pitanja o subjektu koje je teško zaobići.

Svakako jedan od najingenioznijih nastavljača (iako ne baš pravovjeran) Freudova djela jest Jacques Lacan, francuski psihoanalitičar čije kritičko čitanje, ali i razumijevanje samog Freuda uspijeva po suvremenom utjecaju nadmašiti i samog oca psihoanalize. Njegovo je djelo zapravo toliko ispunjeno novim dvojbama i pitanjima, koliko je i svaki predmet kritike što se usmjerava iz perspektive imanentnog čitanja njegova teksta. No, na Lacanovu terenu psihoanalitičkog čitanja suvremenog subjekta, to i nije toliko bezazlen zadatak, jer jedna od Lacanovih novosti u odnosu na Freuda jest uvođenje i intenziviranje korelacije subjekta sa Simboličkim poretkom, pri čemu on ustraje u istraživanju (nalaženju) njegova simboličkog i traumatskog poniranja. On to čini da bi kao psihoanalitičar s postojećim pojmovnim i praktičnim psihoanalitičkim instrumentarijem otkrio, kako on sam kaže, ne stvarnost već istinu. Ako Lacanovo učenje promatramo na određenoj vremenskoj skali, uočava se da ono još više odudara od duha istraživanja psihologije 19. stoljeća. To ne samo da je nedvojbeno različito od introspekcijskog karaktera pozitivističkog psihologizma tog istog stoljeća već i od filozofija tog doba. No, Lacanova tumačenja, kolikogod odbacuju stariju psihologiju, ali i suvremenu psihologiju i psihoanalizu njegova doba, te odlučujuće originalno tumače odnos subjektova *Innenwelta* i *Umwelta*, ona ipak u istoj mjeri ne odustaju od filozofije. Isto, doduše, ne znači da bi se Lacan htio prozvati filozofom, već da neke filozofske teme koristi u svojim učenjima i interpretira ih na vlastiti način.

Filozofskih autora i načina na koji oni utječu na Lacana ima nekoliko i ovdje ih se ne može pobrojati, a samim tim i razlagati, stoga ću ukazati na jedan manji slučaj interferencije filozofije i psihoanalize na slučaju jednog psihoanalitičara, dakle Jacquesa Lacana i jednog filozofa, čiji je rad pomogao u nekim Lacanovim tumačenjima, Mauricea Merleau-Pontyja. No, treba reći i to da namjera ove usporedbe prelazi smisao značenja što ih djela ove dvojice autora imaju. Ta ista usporedba zapravo ide za određivanjem vremenskih, odnosno povijesnih koordinata i smisla tih istih koordinata koje su mogle imati, ili jesu imale u jednom trenutku. Smisao o kojem je riječ, s druge strane, nije

dakle u tome da bi se odredila interpretacija jedne klime, jednog *zeitgesta* koji je odredio ove koordinate, nego želim naglasiti jedan pečat, jedan mogući dommet danih interpretacija Lacana i Merleau-Pontyja. Naime, psihoanaliza se u doba razvoja Lacanova djela kretala u usporednim povijesnim koordinatama s rastućim utjecajem biheviorizma i Gestalt-psihologije (s kojima Lacan baš i nema neke pozitivne dodire), dok je za Merleau-Pontyja bilo puno više dodirnih koordinatnih točaka s filozofijom (egzistencijalizam, fenomenologija, posebno njezin začetnik Husserl). No, dok se recimo spomenute psihologijske škole kreću u određenim točkama koordinatnog sustava, tvoreći jasan pravac kretanja, Merleau-Ponty i Lacan kao da su pomiješali vertikale i horizontale istog sustava i izašli iz njega, a možda se može reći i da su ga probili. To bi bio smisao njihova dometa u koordinatnom sustavu povijesti kojeg nadilaze, jer on ne označava sigurne točke što su ih usidrile nekim jasnim ukrštavanjem vertikalnog i horizontalnog. Kao što je već naglašeno, da je Lacan svoju posebnu poziciju tumača psihoanalize izgradio ne samo kritičkim tumačenjima Freuda već i pod utjecajem filozofije, ali i šireg horizonta kulture, isto se mora utvrditi i za Merleau-Pontyja. Iako po vokaciji prvenstveno filozof, riječ je o autoru koji duboko zalazi u područja izučavanja područja, ne samo filozofije već i na područje psihologije ili psihoanalize, kao i na područja koja se nužno ne vežu za filozofa – primjerice, slikarstvo. On npr. na originalan način tumači filozofski problem tjelesnosti u svojem najpoznatijem djelu *Fenomenologija percepcije*. U njemu, kao i kasnije, Merleau-Ponty spaja u jednu cjelinu područja iz filozofije, psihologije, psihoanalize, teorije govora, fiziologije i drugih područja, stvarajući jednu od prvih komplementarnih knjiga o odnosu tjelesnosti i subjekta. Reći, dakle, za djela Lacana i Merleau-Pontyja da su suprotstavljeni sustavima mišljenja, bilo bi istovremeno i previše i premalo, jer se obojica nalaze i unutar i izvan njega, utjecajima koji su im pomogli da se izgrade, ali da te iste utjecaju i prevladaju.

Čini se da je smisao ovog traženja na koordinatama psihoanalize i filozofije već uočio i sam Lacan. U njegovoj knjizi *Četiri temeljna pojma psihoanalize* on naznačuje ključne pojmove bez kojih se psihoanaliza ne može razumjeti. To su *nesvjesno, ponavljanje, prijenos i nagon*. Ako se usredotočimo na drugi od ovih pojmova, *ponavljanje*, vidjet ćemo da ga Lacan nastoji tumačiti kroz jedno specifično tumačenje pogleda, odnosno vidljivog. Pogled, u Lacanovu tumačenju, naspram oka kao funkcije nastoji istražiti bit onog što on zove skopičko polje. Skopički nagon, kao samo jedan od nagona koji se pojavljuje u tom polju za Lacana, specifičan je, jer se najpostojanije nastoji oduprijeti ponoru s kojim se subjekt susreće u odnosu s okolinom. Na temelju njega slijedi daljnja razrada lacanovskog pojma subjekta. No, ono što je zanimljivo jest da on svoje tumačenje gradi na uvidima iz Merleau-Pontyjeva djela *Vidljivo i nevidljivo*. Analiza ovih dvaju gledišta o viđenju očigledna je razlika između Lacanova i Merleau-Pontyjeva stajališta. Pa ipak, Lacan ne ide za tim da se na bilo kojem mjestu u tumačenju pogleda u psihoanalitičkom ključu suprotstavi gledištu Merleau-Pontyja i za njega nije predmet kritike ili primjedbe. Zašto je to tako, ako evidentna razlika postoji? Razlozi su vjerojatno u tome što Lacan uvida, možemo reći, dvostruku vrijednost dvaju gledišta o viđenju, dva nova načina koja su mu bliska povijesno i koja predstavljaju dvostruki razlaz s tradicijom.

On naglašava da je Merleau-Ponty u oku prepoznao začetak Platonove tradicije, koja ideju vidi kao voditelja koji je vodi, a taj je voditelj, dakle, oko samo. On tu ukazuje na zanemarenu zavisnost vidioca od vidljivog. Iz ove situacije Lacan uočava ono što on zove *shizma* oka i pogleda, u kojoj se zapravo očituje ono što on zove skopički nagon koji tvori i našu svijest, a nalazi

na polju vidljivog. Pomoću Merleau-Pontyjevih uvida, Lacan želi izdvojiti razliku između subjekta vidljivog i subjekta želje. Tu se zapravo želi pokazati da se psihoanaliza za Lacana ne konstituira kao *weltanschauung*, već se bavi jednom daljnjom razradom pojma ‘subjekt’ u svojoj specifičnoj pojmovnoj i povijesnoj maniri. A ta se specifičnost kreće od razlikovanja mehaničke funkcije oka i dijalektike želje koja se manifestira u pogledu. U cjelovitoj Lacanovoj analizi ovaj je nagon proizašao iz analize odnosa organa (oka) i subjekta, a također je zahvaćen lacanovskim određenjem manjka koji je organiziran u kompleksu kastracije (odnosno označitelja). Merleau-Ponty poslužio je Lacanu kao inspiracija, kao što je već i navedeno, svojom razradom odnosa vidljivog i nevidljivog. Vidljivo predstavlja jednu novu ontološku, optičku perspektivu i jednu specifičnu ontološku moć bića da se konstituira u svijetu. No, za Merleau-Pontyja ona nema određenja psihoanalitičkog značenja, već je riječ o moći subjekta da se konstituira u svijetu u odnosu na tijelo i bitak tjelesnosti. Općenito govoreći, Merleau-Pontyjevi odnos prema tijelu prividno prati jedna tradicija začeta u kasnim radovima Edmunda Husserla, međutim, riječ je o načinu tematiziranja problema tijela koji filozofski traži način njegove deskripcije, suprotstavljen tradiciji svake vrste. Tijelo nije skup funkcija ili, pak, samo dio prostora, već jedan skup značenja i postojanja bitka. Bivajući više od funkcija koje mu daju različite tradicije, Merleau-Ponty u svom tekstu *Oko i duh*, koji govori o slikarstvu i tjelesnosti, kaže da je tijelo zapravo preplet viđenja i kretanja. To znači da tijelo koje se kreće ima značenje tek u vidljivom svijetu, čime i vidljivo postaje kretanje. Upravo je slikarstvo pravi primjer da bi se istaknulo ono bitno o oku i viđenju kao nečem što je više od mehaničke funkcije organa oka. Naime, za slikara se kao umjetnika ne može reći da u sebi posjeduje neko posebno, umjetnički nadahnuto ‘treće oko’. Upravo je veličina slikarstva u tome da dokazuje da se služenje ovim dvama prisutnim osjetilnim očima pokazuje da su ona ipak više od prijemnika za svjetlost, linije i boje. Tražiti dubinu između ovih zadanosti jednog mehaničkog viđenja, suprotstavljeno je onome što slikarstvo izražava izvan granica profanog vidljivog, a što ta ista profanost smatra nevidljivim. Ovaj mehanicistički nazor o gledanju pronalazi Merleau-Ponty, naravno, kod jednog od očeva mehanicističke paradigme, Renea Descartesa. No nije dovoljno, po Merleau-Pontyju, misliti da bi se vidjelo, jer spram misli, tijelo i viđenje jesu jedno transcendentno, nepojmovno predstavljanje univerzalnog. Oni predstavljaju, s jedne strane, jednu zasebnu, ali prisutnu filozofiju vidljivog zasnovanog na razmatranju viđenja kao križanja, gdje se sreću svi vidovi bića. Merleau-Ponty ironično karakterizira klasičnu pozitivističku psihologiju kao onu koja s ovakvim misterijama u odnosu subjekta i tjelesnosti barata kao dijete s eksplozivom. Njezina namjera da na ovaj ili onaj način utemelji određeni vid psihizma, pri čemu bi idealno stanje bila određena čista svijest za Merleau-Pontyja, ipak je samo jedan način zauzimanja gledišta u odnosu na svijet i druge, a ne samo unutarnje psihičko postignuće. Stoga i nije neobično što je njegov stav prema psihoanalizi naklonjeniji. Psihoanalitička tumačenja on tumači kao sugestije koje ako se ne mogu dokazati ne mogu se niti eliminirati. To, s druge strane, ne znači da su ona nastala da bi nam dala nužne odnose uzrok-posljedica, već da bi nam naznačila odnose motivacije koji su mogući. Na kraju, on psihoanalizu razumije i kao određen vid subjektivacije koji se očituje u stvaralačkom osvajanju nas samih, bez da odgovara nekim konzistentnim zahtjevima strogosti. Ovome je unekoliko bliska njegova interpretacija filma u tekstu *Film i nova psihologija*, gdje je služenje filmskim jezikom slično čovjeku koji govori i služi se sintaksom, a

da na nju pritom ne utječe i da nije uvijek u mogućnosti izvesti pravila kojih se spontano pridržava.

Iako ovdje nije moguće iznijeti sve vidove Merlau-Pontyjeva filozofije, uočljivo je da je za psihoanalizu, kako je razumije i tumači Lacan, bila više nego poticajna. Lako možemo dakle utvrditi da je određena tvorba između psihoanalize i filozofije, kad su ovaj psihoanalitičar i ovaj filozof u pitanju, bila i ostala vidljiva i moguća. Pa ipak do toga ne samo da nije došlo već i ne postoji ni dovoljno utemeljujući razlog koji bi ovakvu tvorbu opravdao, već evidentne dodirne točke. Analizirajući njihove različite načine kako razumiju jedan specifičan vid bića u situiranju vidljivog kroz psihoanalitičko i filozofsko razumijevanje tog ingeniozno iznađenog problema, mogli bismo otkriti zašto i kako doći do dubljih uvida, kako je to Merleau-Ponty rekao, jedne filozofije vidljivog. Sasvim sigurno to i nije besmislen posao. No, ono što se posebno ističe i što vrlo vjerojatno potiče i Lacana da koristi filozofske uvide, a da pritom kritički ne ocjenjuje u potpunosti značaj i domet Merleau-Pontyjeve filozofske meditacije o vidljivom, jest svijest o jednom novom potencijalu te filozofije. Ona je suprotstavljenost tradiciji s njezinim zasadama psihologizma, pozitivizma ili biologizma, kao i psihoanaliza. U svom gotovo najznačajnijem djelu o razumijevanju Lacanove psihoanalize, Slavoj Žižek u *Sublimnom objektu ideologije* naznačuje dubinu prosvjetiteljskog na kraju 20. stoljeća. Ostavljajući Žižeka po strani, za 'prosvjetiteljstvo' se može reći da je jedan pojam za kojeg se u suvremenosti više ne zna da li uopće još postoji razina kritike koja ga nije dotakla. Instrukтивно bi bilo razmisliti znači li to da je za prosvjetiteljstvo bolje da ga nije ni bilo, i nije li stoga bilo još korisnije da nije ustalo protiv čega je ustalo? Ili pak je ono s druge strane poduhvat koji još nije našao svog istinskog kritičkog nastavljača?

Na jednom nikad čvrstom koordinantnom sustavu povijesti i misli, uvidi Jacquesa Lacana i Mauricea Merleau-Pontyja reflektiraju se u jednom manjem dijelu kroz ekskurs o vidljivom, ali i u cjelini njihovih djela riječ je o pozicijama što su ih zauzeli da bi permanentno probijali granice sustava. Njihove točke u tom sustavu svijetle su. No, kolikogod bile svijetle i kolikogod ova trivijalna metafora želi ponovno ukazati na prosvjetiteljstvo, ogriješili bismo se kad se ne bismo spustili do tih svjetlećih točaka i pokušali vidjeti dubinu kretanja na koju se pokušalo ukazati iza svjetla i tmine i time ih bolje razumjeti.

Literatura:

Freud, Sigmund: *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*, Naprijed, Zagreb 1986.

Husserl, Edmund: *Kriza evropskih znanosti i transcendentalna fenomenologija*, Globus, Zagreb 1990.

Lacan, Žak: *Spisi*, Prosveta, Beograd 1983.

Lacan, Jacques: *Četiri osnovna pojma psihoanalize*, Naprijed, Zagreb 1986.

Merleau-Ponty, Moris: *Oko i duh*, »Vuk Karadžić«, Beograd 1968.

Merleau-Ponty, Maurice: »Film i nova psihologija«, u: *Nova filozofija umjetnosti*, odabrao i predgovor napisao Danilo Pejović, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1972.

Merleau-Ponty, Maurice: *Fenomenologija percepcije*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1990.

Žižek, Slavoj: *Sublimni objekt ideologije*, Arkzin – Edicija užitak, Zagreb 2002.

Snježan Hasnaš

**Psychoanalysis – Between Philosophy and
Positivism of Psychologization**

Summary

Psychoanalysis as a theory, practice and interpretation did not occur like another -ism on the beginning of the twentieth century, but also as one important step ahead from truly traditional understanding of inside of the man which is confronted with his outside existence. Jacques Lacan himself, today one of the most known theoretician and interpreter of psychoanalysis, says that approach which could figure out where is the starting point of its exploring and defining isn't really inside, and it's not sure if it's outside. Saying this, one wants to foreshow that those foundations which speak not only of psychoanalysis, but also about possible findings (Lacan is not willing to use the notion researching, because he thinks that psychoanalytic method does not research, but rather finds) of them. That is why there are some uncertainties about tradition in these considerations.

At the time when psychoanalysis and Freud's learnings became actual and new, in philosophy almost simultaneously more and more often are present efforts which human psyche and psychology in general were slowly making free of causalities and mechanistic characteristics on one side. On the other side, in the same time, there have been efforts which would make the psyche free of such images that would define it as irrational and infinite entity. Trying to avoid unclear definitions and confrontations in understanding of psyche and/or soul, philosophy is more systematical with this problem since philosophy of Edmund Husserl. He's trying to emphasize more utterly the world inside the man through the reinterpretation of transcendental experience of subjectivity and intersubjectivity.

Individual philosophical creation, mutual theoretical coming between, connecting and separating historically-theoretical and philosophical standpoints of these two different, but occasionally also complementary outcomes are the object of interest and reflections in this work.

Key words

psychoanalysis, Sigmund Freud, Jacques Lacan, philosophy, Maurice Merleau-Ponty, visible-invisible, gaze